

FELIRATOK AZ ÉPÜLETEKEN

[DOI 10.35402/kek.2020.3.13](https://doi.org/10.35402/kek.2020.3.13)

Absztrakt

A Szerző – Michel Butor nyomán – hazai és európai épületek felirataiból, szavaiból, cégereiből stb. állította össze szubjektív válogatását a közérdeklődésére.

Abstract

For the interest of the public, in the wake of M. Butor, the author compiled his own subjective selection from inscriptions, signs, and name plates of Hungarian and European buildings.

Michel Butor, francia filozófus-író kitűnő könyvében fejtegeti a festmények és a szavak viszonyát (A szavak a festészetben), egyrészt a kép jobb megértéséhez tartozó szavak, szöveg jelentőségének szerepét tárgyalja, másrészt a képen konkrétan megjelenő írásokat taglalja klasszikus és modern példák bemutatásával. Ez a második jelenség megmozgatta érdeklődő értelmemet. Mindig izgatott az emberi szellem és gondolkodás különböző megnyilvánulásainak egymásra hatása, és ez arra ad érdekes példát. Vagy a témát, mint címet írja be a képbe, esetleg alá vagy fölé írja a festő, vagy a szereplőket nevezi meg, vagy jelzi saját nevét, mint alkotót (esetleg elé írta régen: fecit vagy pinxit). Ismert példa van Eyck híres képe az Arnolfini házaspárról, amelyen a szoba falán felirat: Johannes de Eyck fuit hic 1434 (J. d. E. volt itt).

Ez a kutatás bennem megfogantatott egy párhuzamos gondolatot: vajon az épületeken milyen szavak, feliratok jelennek meg. Hirtelenjében végiggondolva a kérdést, egyértelmű, hogy több céllal, több formában megjelennek írások az épületeken, különösen modern korunkban. Mindennap találkozzunk üzletportálok feletti-melletti cégerekkel, hirdető táblákkal, kifüggesztett hirdetésekkel a házak külső falán, főleg a kapuk környékén, esetleg belső nagy közös helyiségek falfelületén. Külső szabad falfelületeket aktuálisan illegitimnek tartott csoportok szívesen használják politikai jelszavak felfestésére, ilyen volt a 2. világháború után sokfelé

az amerikai katonák távozását követelő „Ami, go home!” feliratait, vagy hazánkban 1956-ban a „Ruszkik, hazal!” mésszel felírt szavak. Emlétek egy frissebbet is, Brüsszelben láttam: egymás alatt három szó: *vive immigrés dehors*, utóbbi besatírozva, azaz kihúzva, tulajdonképpen egy párbeszéd, először valaki azt írta ki: bevándorlók kifelé, másvalaki az utóbbi szót kihúzta és ellenkezőleg azt írta elé: éljenek (a bevándorlók). Persze, a nem-konvencionális egyének vagy csoportok a legkülönbözőbb – nem csak politikai – jelszavakat, véleményeket, vagy csak gondolatot így hozhatnak a világ tudtára, sokszor rajzok, festett figurák társaságában, megnevezve magukat, vagy anélkül. Ilyeneket találunk például Angela Yuriko Smith neves fényképész külvárosi képein: *Poetry is freedom*, vagy *Love is all*. Ez a graffiti, ami sajtóságos kommunikációs módnak tartható (Pintér), sok helyen bizonyos körülmények között hivatalosan is befogadott emberi, szabad állampolgári jelenség.

Természetesen nem ezekre az átmeneti, cserélhető szavakat tartalmazó falfelületekre gondolok eszmefuttatásomban, hanem első sorban azokra a feliratokra, amelyek vagy az épület elkészülésekor a falakba, illetve a falakra, homlokzatra kerülnek, vagy esetleg később, de tartósan szerepük van, jelzik a feladatot, amelynek céljára épült, vagy amely feladatra később jelölték ki. Vannak semleges, a házat csak állandó információt viselő eszközként használó felírások, ilyen az utcanév (sokszor az utcanévadó részletes bemutatásával), házszám, de van később, sőt egy jóval később a falra került felirat is, amely a házra vonatkozik, és amely szintén jelen elemző tevékenységünk tárgyává vált. Ilyenek a ház stílusára, jellegére, de gyakrabban a benne egykor lezajlott eseményre vagy ott született, illetve korábban ott lakó neves személyre utaló ismertető táblák. Az adott házhoz kötött jelentős esemény mintegy tekintélyt ad az épületnek, gondoljunk a szentpétervári faházacsakára, ahol Nagy Péter cár lakott évekig, vagy a münsteri Városházára, ahol a 30 éves háborút lezáró westpháliai béke tárgyalásai folytak. Ezért is tartják érdemesnek ezt a külső falon felirattal jelezni (egy jellemző magyar példa: Budapest, Kossuth Lajos u. 3. Batthyány-kormány üléseinek helye 1848-ban). Gyakran a nevezetes személyt (Babits Mihályt

Logodi utcai utolsó lakásának házán), vagy a jeles eseményt ábrázoló dombormű is (Wesselényit, az árvízi hajóst ábrázoló tábla a pesti Ferenciek templomának oldalfalán) része az emlékeztető táblának, vagy ritkán fénykép (pl. József Attila szülőházán).

Történelmi perspektívában tekintve a kérdést, vissza kell menjünk az asszír-babiloni időkig. Ismerjük a falakat, amelyek magukban, esetleg palotához vezető út mellett vagy palotarészek között vagy kapuk körül álltak, amelyeken csata- vagy vadászati jelenetek domborművei mellett ékírásos szövegek, részben a jelenet képére is ráterjedve, tartalmukban a hadi eseményt írják le, de főleg a királyok haditetteit, egyszerű személyiségét dicsérték (Vér). Az egyiptomi, falra festett hieroglifák elsősorban istenek előtt hódoltak, de a királyok tettei itt is megtalálhatók. Az ókori görög városállamok fejlett, főleg istenek imádására szolgáló templomai, épületei nem viseltek falaikon szavakat. A timpanonban megörökített isten, istennő, legtöbbször cselekmény közepén, egyértelműen mutatta, kinek a szent helye. Tulajdonképpen – Butor értelmében átgondolva – ez is „szavak”-at jelent az épülethez csatolva. Ugyancsak ebben a megközelítésben kell értelmezni a középkori gótikus katedrálisokat, amelyeken ritkán van írás és amelyeken, főleg a kapubületteken, ehelyett a megformált szent személyek és történések tulajdonképpen narrációnak foghatók fel.

A római korszak középületeit áttanulmányozva viszont azt találjuk (T. Horváth), hogy ebben a kultúrában az írásnak különösen kiemelkedő szerepét igazolva ezeken igen gyakran megtaláljuk a feliratokat, többségében a párkányzat (entablatura) alatti frízen. A felirat a struktúra része, az épület anyagából, annak kövéből került kivésésre, kicsiszolásra.

Egyik legjellemzőbb és legérdekesebb felirat Rómában a Forum Romanum-on található Antoninus Pius császárnak (ur. 138–161) és feleségének, Faustínának szentelt templom megmaradt frízén látható most is. Antoninus felesége halála után emelte ezt az épületet, ráírták: DIVAE FAUSTINAE EX S(enatus) C(onsulto), azaz az isteni Faustínának a szenátus határozatára. Később, amikor Antoninus meghalt, az ő istenné emelése mellett a templom az ő dicsőségét is szolgálta, a neve felkerült az architrávra, de az építészeti adottságok miatt természetzerűleg felesége neve alá így: DIVO ANTONINO ET (az isteni Antoninusnak és...) ezáltal utalva Faustina másodlagos rangjára Antoninus mellett.

A reneszánszban, a barokk korban majd a neoklasszikus épületeken a 19. században, nem csak az

ókori építészeti példát követték, hanem azt is, hogy a frízbe beírják, kinek, vagy minek, értve alatta: milyen eszmének ajánlják fel az épületet. A reneszánsz neves épületei közül említek először példát.

Méltó reneszánszkori példa a vatikáni Szent Péter Bazilika, amelyet hosszú építtetés (100 év) után szenteltek fel, szerepe volt Bramante-nek és Michelangelo-nak is a tervezésben és az építésben, 11 pápa regnálását átélte, utolsó volt V. Pál, az ő neve került fel a homlokzatra: „IN HONOREM PRINCIPIS APOST PAULUS V BURGHESIUS ROMANUS PONT MAX AN MDCXII PONT VII”.

A barokk építészetben folytatódik ez a tendencia. Francesco Borromininek a négy forrás szent Károlyának ajánlott templom-remekművén olvasható: „IN HONOREM SS TRINITATIS ET D CAROLI MDCLXVII” (a szent Háromság és D. Károly tiszteletére). Későbbi példája ennek a párizsi Szent Mária-Magdolna templom, amely sokáig épült, átélte a francia forradalmat is, Napóleont is, felirata: D. O. M. SVB. INVOCAT S. MAR. MAGDALENAE (a nagy és mindenható Isten dicsőségére, könyörögve szent Mária Magdolnához). Ennek későbbi, szekuláris példáit említem. A német parlamentre, a Reichstagra (1894) a népképviselőre utaló DEM DEUTSHEN VOLKE („a német népnek”) nagybetűs feliratot helyeztek el. Hazai példa a szegedi Móra Ferenc Múzeum (1896) felirata: „A' KÖZMŰVELŐDÉSNEK”.

A római Santa Maria Maggiore Bazilika egyike a négy patriarchalis bazilikának, eredeti formájában az 5. században épült (III. Sixtus pápa), azóta többször átépítették, az utolsó átépítésnél két nagy, az épületfal díszes kőstruktúrájába illesztett kőtábla hirdeti két pápa kiemelt szerepét. A főbejáratnál balra: „PAULUS PONT MAX PONTIF SVI AN SAL MDCV”. Utalva arra, hogy a belső reneszánsz Borghese-kápolna V. Pál pápa utasítására épült. Szimmetrikusan a másik oldalon ugyanolyan kőtábla, rajta: „BENEDICTUS XIV P M PONTIF SUL AN III SAL MDCCXLIII”, ez arra utal, hogy XIV. Benedictus pápa rendelkezett a bazilika homlokzatának kialakításáról, ez adja mai képét is.

Ha hivatalos feladata van az épületnek, azaz területet fogad magába, legyen az egyházi vagy civil, legyen az az építése idejében már meghatározott vagy később oda szánt, a frízre gyakran felkerül a feladatra utaló szöveg, esetleg csak később helyezik el. Például a Francia Nemzetgyűlés a volt Bourbon palotában (1722) működik, a homlokzaton most ott van: ASSAMBLÉE FRANÇAISE, vagy az

esztergomi Bazilikán, amely a bíboros törzstemploma, hazánk főszékesegyháza, olvasható: „CAPUT MATER ET MAGISTRA ECCLESiarUM HUNGARIAE” („A magyarországi egyházak feje, anyja és tanítója”. 1856). Ez a felirat Rómából, a lateráni Szent János Katedrálisról származik, amely a legmagasabb rangú pápai bazilika, itt van a pápa trónja is. Felirata így szól: „Mater et caput omnium ecclesiarum urbis et orbis”. A párizsi Pantheon templomnak épült (1790), később lett a haza nagyjai földi maradványainak méltó gyűjtőhelye (1885). Frízén a következő szöveg van: „AUX GRANDS HOMMES LA PATRIE RECONNAISSANTE” (a nagy embereknek a hálás haza). Profán párja ezeknek a Pesten épített Ybl palota (Károlyi utca), amelyen a kapu fölött egy erkély alatt olvasható annak az intézménynek a neve, amelynek eredetileg székhelyet nyújtott: Pesti Hazai Első Takarékpénztár.

Az épület funkciójára utalhat valamilyen mondat, idézet, szlogen annak külső falán. A legklasszikusabb példa Jézus szavaira utalás a budapesti Szent István bazilika frízén: „EGO SUM VIA, VERITAS ET VITA” (Én vagyok az út, az igazság és az élet), vagy az isteni ígére utalás egy templom, például Koppenhágában a Frederik templom frízén: „HERRENS ORD BLIVER EViNDELIG” (az Úr szava megmarad mindörökké). Ugyancsak a dán főváros Bíróságán ez olvasható, igazolva a földi, emberi értékek magasztossá válását: „MED LOV SKAL MAN LAND BYGGE” (törvénnyel kell az országot építeni). Ennek igen szép hazai példáját találjuk a szegedi I. számú Belgyógyászati Klinika Tisza-parti bejárata felett a lezáró kőből kivésve: egy latin disztichon idézi az egészség és betegség jelentőségét az ember számára: Mille modis morimur, mortales, nascimur uno; sunt hominum morbi mille, sed una salus („ezer módon halunk meg mi, halandók, de egyféleképp születünk; az emberek betegségei ezerfélék, de egy az egészség”, John Owen epigrammája, 17. század). A Kútvölgyi úti Kórház eredeti épületén korábban egy megfontolásra készítő mondat állította meg a befelé igyekvőt: „Nem vagyunk az élet urai, de a romlással szembeállunk”.

A bécsi Sezession épület a szecessziós művészeti stílus és áramlat ikon-épülete, a rajta található szövegek eszméjének koncentrált megfogalmazása, a főbejárat felett: „DER ZEIT IHRE KUNST, DER KUNST IHRE FREIHEIT” („az idő a ti művészetetek, a művészet a ti szabadságotok”, a magyar származású Hevesi Lajos fogalmazta így meg

a szecesszió mottóját), a bejáratától jobbra: VER SACRUM (szent tavasz).

Sajátos nacionalista, politikai céllal épült a Mussolini által terveztetett római EUR negyed (1940-re, ekkor ott lett volna a vilákiállítás: Esposizione Universale Roma), amelynek fő épületére (Palazzo della Civiltà Italiana, 1938) írták a következő szöveget: „Un popolo di poeti di artisti di eroi di santi di pensatori di scienziati di navigatori di trasmigratori” (a költők, művészek, hősök, szentek, filozófusok, tudósok, hajósok, felfedezők népe”).

Már a rómaiaknál megjelent az épületfeliratoknak másik gyakori tartalma, az építető vagy az építő nevének, rangjának feljegyzése az épületre. Ennek igen szép példája a római Pantheon. Marcus Vipsanius Agrippa konzul, Augustus barátja, rokona építtette Kr. e 27-ben minden isten tiszteletére, innen származik a neve. Többször leégett, jelenlegi alakját Kr. u. 120-ban Hadrianus idején nyerte el. Ekkor került frízébe a most is látható felirat, amely utal az első építetőre: M.AGRIPPA.L.F.COS. TERTIUM. FECIT (Marcus Agrippa, Lucius fia, harmadízben konzul építtette).

A modernebb korban épült keresztény és keresztény templomok külső homlokzati részein is gyakran megjelenik az Isten és ember közti kapcsolat templom közvetítette megvalósulásának szóbeli kifejezése. Néhány hazai példa: Krisztina körúti római katolikus templom, a bejárat fölött: Venite, adoremus! (Gyertek, hogy imádjuk!), egri katedrális: Venite, adoremus Dominum!, Újlaki templom, Bécsi út, Budapest: Creatori creatura! (A Teremtőnek a teremtmény), a Dévai Bíró Mátyás téri evangélikus templom homlokzati falán: Isten a mi erősségünk! A csíksomlyói Salvator (Meváltó) kápolna kapuján a következő felirat fogad: „Domus Salvatoris et ianui iustificationis poenitentibus 1684” (A Megváltó hajléka és a megigazulás ajtaja a vezeklők számára). Meg kell említeni, hogy a mohamedán mecsetek külső falain gyakran Korán idézetek találhatóak, így például a jeruzsálemi Szikla-mecset 6. falán, a felső szegély alatt végigfutnak a szent szövegek, tehát nem csak keresztény szokásról van szó.

A múlt század építésze nemcsak új stílusokat hozott felszínre, hanem az építészeti mozgalmak és a nagy építész egyéniségek nevét is a társadalmi elismertség bűvkörébe vonta és részben ennek hatására a tervező-alkotók neve gyakran felkerült az építményre, egy budapesti példa a két háború közti időszakból: Honvéd utca 24., két bejárata között nagy betűkkel: „Tervezte Györgyi Dénes, műépítész

tanár és Román Ernő műépítész”. Budapesten a műemléképületeken tábla jelzi az építés évét, az építészeti stílust és a tervező nevét. Szép példák erre az I. kerület jelentős épületein található kis táblák, így a Koszciusko Tádé utca egyik házán: „Modern stílusú bérház, épült 1941-ben, Hámori (Hamburger) István építőmérnök tervezte...”, utána még az építetők neve.

A már említett, eseményt vagy személyt megörökítő táblákra térek rá. Szép példa erre a már említett csíksomlyói Salvator kápolnán elhelyezett tábla, felirata: „Ezen a helyen láttatott(t) az égből lebecsátatni a lajtorja: és itten csodálatos processiojárások és énekszók hallattak. Ezért hivatott(t) ezen hely Salvator helyének 1734 di 30 aug”. A jelenlegi budapesti Olasz Intézet falán (Bródy Sándor utca 8.) fényes réztáblán a következő szöveg olvasható: „Műemlék Az egykori képviselőház épülete Épült Ybl Miklós építőművész (1814–1891) tervei alapján Diescher József építőmester (1811–1874) kivitelezésében Az emléktáblát az Olasz Kulturális Intézet és az Ybl Egyesület helyezte el az Ybl centenárium emlékévkben 2014”. A táblán tehát az épület eredeti funkciója (ami az itt zajló történésekre utal), tervezője, kivitelezője és az emléktábla elhelyezői szerepelnek. Most egy nagy földrajzi ugrással londoni példát ismertetek. A Gower street 24. számú ház kapuja mellett ovális kék táblán ez a szöveg áll: „The first anaesthetic given in England was administered in a house on this site 19 December 1846” (ezen a helyen levő házban alkalmaztak először Angliában műtéti altatót) és körben az elhelyező társulat neve: „The Association of Anaesthetists of Great Britain and Ireland”. Hasonló szöveget találunk Torontóban (Canada) az egyik egyetemi épületen, amelynek helyén állt egy előző, amelyben fedezte fel 1921-ben Banting és Best az inzulint.

Gyakran találkozunk olyan táblával, amely az adott épületben született vagy a korábban ott lakó neves személy emlékét idézi fel. Természetesen ez az építése után évekkel, legtöbbször évtizedekkel kerül a házra, sokáig vagy végleg ott marad. Jellemző egyszerű példa Budapesten a Semmelweis Ignác szülőházán található tábla: „Semmelweis Ignác szülőháza és hamvainak nyugvóhelye 1818–1865”. Bonnban Beethoven szülőházán is kis tábla jelzi csak a ház híres szülőttét: „In diesem Hause wurde Ludwig van Beethoven geboren am 17ten Dezember 1770”. Heine szülőházán Düsseldorfban a homlokzatra csak ennyi van kiírva: Heine Haus (alatta a házban levő könyvesbolt neve).

Egyes ábrázolt személyek bizonyos politikai rendszerekben elfogadhatók, másokban nem, így az emléktáblák sorsa ettől is függ. Erre példa: Szeleczky Zita színművésznő táblája csak 2004-ben kerülhetett fel szülőházára (Budafoki út 10/c.), mert a háború utolsó periódusában is harcra buzdító verseket szavalt, a háború vége után a magyar emigrációban a hazafiasság ében tartója volt: „Ebben a házban született 1915. április 20-án SZELECZKY ZITA a magyar filmművészet és színjátszás kiemelkedő alakja, nemzeti kultúránk fáradhatatlan terjesztője a világban szétszórtan élő magyarok között. Állította Budapest Főváros XI. ker. Önkormányzat és Szeleczky Zita Alapítvány 2004”.

Egy ház életében talán még ennél is jelentősebb érték, ha benne egy jelentős tudós, művész élt, tevékenykedett és alkotott. Erre utaló táblát találunk például Budán a Mészáros utca 12. alatti épület oldalán a következő szöveggel: „Ebben a házban lakott és alkotott az itt működő Magyar Pszichoanalitikai Intézetben Dr. Bálint Mihály (1896–1970), aki egyik úttörője volt a humánus pszichoszomatikus orvostudománynak. Magyar Általános Orvosok Tudományos Egyesülete, Magyar Pszichiátriai Társaság 1986” (Emléktáblák). Bálint Mihály a ház V. emeletén lakott és az Intézet földszinten levő rendelőjében fogadta a betegeket, emigrációja után világhírű tudós lett (Mészáros J.). Ferdinando Pessoa portugál író múzeummal alakított volt lakóháza (Lisszabon) külső falain sűrűn teleírva műveiből származó mondatok olvashatók, amelyeket rávetítettek, majd rá is írtak. Így: Se a ciência é vida, sábio é só o néscio (ha a tudomány az élet, a bölcs csak egy bolond).

Szeleczky Zitához hasonló megkésett története van világhírűvé vált írónk emléktáblájának a Míró utca 2. falán: „Márai Sándor 1900–1989 itt lakott 1931 és 1945 között a XX. századi magyar irodalom kiváló művelője, aki írásában a polgári gondolatnak és életformának állított örök emléket. A Krisztinaváros polgárai és a család”.

Egészen speciális és dicséretes ötletnek az eredménye, hogy a hollandiai Leiden egyik városnegyedében a szabad házfalfelületekre költeményeket (101-et) pingáltak fel a világ irodalmából, mégpedig eredeti nyelven, így van kínai vers is kínai írásjelekkel felírva. A legismertekből csak néhányat említek: Horatius XIV. Óda (O navis), Shakespeare XXX. szonettje, Verlain Őszi dala, Lorca De profundis-a. Lelket mozgató lehet az utcán merengve járni és találkozni ilyen shakespeare-i sorial: I sigh the lack of

many a thing I sought (Sóhajt bennem a sok veszített remény, ford. Szabó Lőrinc), de nekünk magyaroknak felemelő érzés Pilinszky János versére rátalálni: A mélypont ünnepélye: „Ki mer csukott szemmel megállani ama mélyponton...” (Wall poems).

Hasonló verses feliratokkal találkozhatunk Milánóban, egy Ivan nevű fiatalember saját, pop-stílusban fogalmazott verseivel írta tele több külvárosi ház szabadon maradt falát, különböző napi, gyakran szociális témákról ír, így például a szerelemről, a piaccá vált világról. A működése sokkal szélesebb az utcai művészetben (la poesia di strada), más városokban is, járdán is vannak művei, kiállításai is voltak (Ivan).

Érdekességként említendő, hogy Berlinben egy főiskola falára felfestett, szexistának tartott, spanyolul írt költemény (Eugen Gomringer) [utcák, virágok, nők együtt említése + egy csodáló 'férfi?'] jelentős vitát váltott ki (Süddeutsche Z.).

Az épületek évszázadokon, olykor évezredekben át őrzik stílusukban, jellegükben adott korok kultúráját, sokszor azonban – bár néha csak átmenetileg – a falaikra helyezett feliratok fontos információkat közölnek az épület funkciójáról, benne zajlott történésekről, és így mindannyiunk számára ismert lesz a hely fizikai mivoltát meghaladó szellemi többlete, ami aztán tovább hagyományozódik, ismeretvé válik az újabb generációknak is.

Felhasznált szakirodalom

- Butor, Michel 1969 *A szavak a festészetben*. Budapest, Imago, Corvina kiadó.
- Emléktáblák Budapest I. kerületében*. https://hu.wikipedia.org/wiki/Eml%C3%A9kt%C3%A1bl%C3%A1k_Budapest_I._ker%C3%BClet%C3%A9ben
- Ivan http://www.i-v-a-n.net/upload_file/Prezentazione_19.01.pdf
- Mészáros Judit 2008 *Az Önök bizottsága*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Pintér Lajos 1995 *Graffiti*. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó.
- Süddeutsche Zeitung <https://www.sueddeutsche.de/kultur/gomringer-avenidas-gedicht-gruene-mitte-alice-salomon-hochschule-1.4341733>
- T. Horváth Ágnes 2011 *Róma ókori városközpontja*. Szeged, Historiaantik kiadó.
- Vér Ádám 2018 *A triumphus Asszíriában II. Ókor*, 17(3), 20-37.
- Wall poems in Leiden https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Wall_poems_in_Leiden